

نگرشی نو به مطالعات مرزی

(مفاهیم، اصول و نظریه‌ها)

دکتر محسن جان پرور

استادیار جغرافیای طبیعی، دانشگاه فردوسی مشهد

www.ketab.ir

سرشناسه: جان پرور، محسن، ۱۳۶۲ -

عنوان و نام پدید آور: نگرشی نو به مطالعات مرزی (مفاهیم، اصول و نظریه‌ها) / محسن جان پرور.

مشخصات نشر: تهران: انجمن ژئوپلیتیک ایران، ۱۳۹۶.

مشخصات ظاهری: ۲۲۸ ص.: مصور (بخشی رنگی) جدول (بخشی رنگی)، نمودار (بخشی رنگی).

شابک: ۲۰۰۰۰ ریال ۲-۷-۱۷-۹۴۰۱۷-۶۰۰-۹۷۸

وضعیت فهرست‌نویسی: فیا.

یادداشت: کتابنامه.

موضوع: امنیت مرزی

موضوع: Border Security

موضوع: جغرافیای سیاسی

موضوع: Political Geography

موضوع: مرزها

موضوع: Boundaries

شناسه افزوده: انجمن ژئوپلیتیک ایران

رده‌بندی کنگره: ۸۱۱.۶: ج ۱۲/۸۳ UA

رده‌بندی دیویی: ۳۶۱.۰۸۵

شماره کتابشناسی ملی: ۴۶۶۱.۱۲

نگرشی نو به مطالعات مرزی (مفاهیم، اصول و نظریه‌ها)

مؤلف: محسن جان پرور

ناشر: انجمن ژئوپلیتیک ایران

طراح جلد: اکرم تقی‌زاده ساروکلایی

نوبت چاپ: اول ۱۳۹۶

تیراژ: ۱۰۰۰

چاپ و صحافی: انتشارات انجمن ژئوپلیتیک ایران

قیمت: ۲۰۰۰۰ ریال

شابک: ۲-۷-۱۷-۹۴۰۱۷-۶۰۰-۹۷۸

نشانی: تهران، خیابان سمیه، جنب برج سپهر، ساختمان خاقانی ورودی غربی، طبقه ۵ - واحد ۴۶

تلفن: ۸۸۳۴۲۴۸۸ - ۸۸۳۲۳۵۲۷

سخن ناشر

گام نهادن در عرصه تولید مباحث نظری و پایه‌ای در هر حوزه مطالعاتی نه تنها از اهمیت و جایگاه برجسته‌ای برخوردار می‌باشد، بلکه یک ضرورت غیر قابل انکار نیز محسوب می‌گردد. زیرا، به هر میزان این عرصه پربارتر و مستحکم‌تر بنا گردد، ضمن تسریع در حرکت رو به جلو، زمینه شکل‌دهی به چارچوب نظام‌مند در آن حوزه مطالعاتی را فراهم خواهد آورد. بر این مبنا، انجمن ژئوپلیتیک ایران بر بنیاد رسالت آموزشی و پژوهشی خود در خلق و پردازش ادبیات جغرافیای سیاسی با کمک و همکاری اساتید و صاحب‌نظران تلاش دارد در این زمینه گام بردارد. در این میان، مرز و مطالعات مرزی از جمله مفاهیم پایه‌ای در مطالعات جغرافیای سیاسی است که از اهمیت و جایگاه برجسته‌ای برخوردار می‌باشد. زیرا، پایه و اساس هر تحلیلی و هر عمل و کنشی در فضاهای جغرافیایی به ویژه در سطح ملی و علمی مبتنی بر مفهوم مرزها معنی پیدا می‌کند. با توجه به این مهم تلاش شده است، مبتنی بر آخرین برداشت‌ها و نظریه‌های علمی نظم و چارچوب پایه‌ای قابل اتکا در حوزه مطالعات مرزی تولید گردد. هرچند بر این باور است که اثر حاضر با عنوان *نگرشی تازه به مطالعات مرزی (مفاهیم، اصول و نظریه‌ها)* نقطه آغازی برای حرکت جهت نظام‌مند کردن و توسعه مفاهیم پایه‌ای در حوزه مطالعات جغرافیای سیاسی است با این حال امیدوار است که در آینده شاهد ادامه روند تولید چنین آثار پایه‌ای باشد. در پایان از آقای دکتر محسن جان‌پرور عضو هیأت علمی دانشگاه فردوسی مشهد مولف کتاب تشکر به عمل می‌آید.

انتشارات انجمن ژئوپلیتیک ایران

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱۲	پیشگفتار
۱۵	بخش اول: مفاهیم پایه‌ای در مطالعات مرزی
۱۶	مقدمه بخش اول
۱۸	مفهوم اول: مرز
۲۱	مفهوم دوم: مفاهیم هم
۲۳	- مفهوم سرحد
۲۵	- مفهوم مرز
۲۹	- مفهوم محدوده‌ها
۳۲	- مفهوم سامان
۳۴	مفهوم سوم: سرحدات مدرن
۳۶	مفهوم چهارم: تقسیم‌بندی مرزها
۳۸	- مرزهای فضای عینی
۴۵	- مرزهای فضای سایبر
۵۰	- مرزهای هویتی- ادراکی
۵۷	مفهوم پنجم: کارکردهای مرز
۶۲	مفهوم ششم: اختلافات ارضی و مرزی
۶۹	مفهوم هفتم: امنیت مرزی
۷۲	مفهوم هشتم: مرزنشینان (ساکنین مرزی)
۷۳	مفهوم نهم: منطقه مرزی
۷۶	مفهوم دهم: بحران مرزی
۷۷	مفهوم یازدهم: دیپلماسی مرزی
۷۸	مفهوم دوازدهم: منابع مشترک مرزی

۸۷	مفهوم سیزدهم: آمایش مناطق مرزی
۹۱	مفهوم چهاردهم: مرزهای نرم و سخت
۹۲	مفهوم پانزدهم: بازارچه مرزی
۹۴	مفهوم شانزدهم: مدیریت مرزی
۹۶	مفهوم هفدهم: تهدیدات مرزی
۹۷	مفهوم هجدهم: نفوذپذیری مرزها
۹۹	مفهوم نوزدهم: ارتباطات مرزی
۱۰۲	مفهوم بیست و دوم: مرز
۱۰۳	مفهوم بیست و یکم: دیوارهای مرزی
۱۰۵	مفهوم بیست و نهم: حریم مرز
۱۰۷	مفهوم بیست و سوم: علائم و نشانه‌های مرزی
۱۰۹	مفهوم بیست و چهارم: سایر مفاهیم مرز
۱۰۹	- مرزهای بیومتریک
۱۱۰	- مرزهای هوشمند
۱۱۰	- تردد مرزی
۱۱۱	- عابر غیر مجاز مرزی
۱۱۱	- موافقتنامه یا توافقنامه مرزی
۱۱۱	- پروانه گذر
۱۱۱	- دروازه‌های مرزی
۱۱۲	- پاسگاه مرزی
۱۱۲	- مرزبان
۱۱۲	- جاده مرزی
۱۱۲	- تجاوز مرزی
۱۱۳	- مرزدار
۱۱۳	- مشاهدات مرزی
۱۱۳	- حوادث مرزی

۱۱۴	بخش دوم: اصول پایه‌ای در مطالعات مرزی
۱۱۵	مقدمه بخش دوم
۱۱۷	اصل اول: ماهیت فلسفی مرزها
۱۲۳	اصل دوم: مرزها پدیده‌ای جدید یا قدیمی
۱۲۷	اصل سوم: تکامل مرزها
۱۳۳	اصل چهارم: جهان بدون مرز واقعیت یا رویا
۱۳۵	اصل پنجم: مرزها پدیده‌ای دو طرفه یا چند طرفه
۱۳۶	اصل ششم: مرزها پدیده‌ای دور یا نزدیک
۱۳۸	اصل هفتم: مرزها پدیده‌ای ایستا یا پویا
۱۴۱	اصل هشتم: بازیگران مرزی: جموعه‌ای به هم پیوسته
۱۴۴	اصل نهم: جامعه مرزی (طایفه، قبیله، ایالت و ...)
۱۴۵	اصل دهم: مرزها پدیده‌هایی چند به‌دو
۱۴۶	اصل یازدهم: مرزها و هویت ملی
۱۵۰	اصل دوازدهم: سیاست‌های مرزی
۱۵۱	اصل سیزدهم: حاشیه‌ای بودن مناطق مرزی واقعیت صیغی یا مصرعی
۱۵۳	اصل چهاردهم: نگرش حکومت و مردم به مرز
۱۵۶	اصل پانزدهم: ویژگی‌های پایه‌ای مناطق مرزی موثر بر آمایش
۱۶۶	اصل شانزدهم: مرزها چرا مستحکم می‌شوند
۱۶۷	اصل هفدهم: اهمیت و جایگاه مرزها در قرن بیست و یکم
۱۷۱	بخش سوم: نظریه‌ها و دیدگاه‌های پایه‌ای در مطالعات مرزی
۱۷۲	مقدمه بخش سوم
۱۷۴	نظریه اول: نظریه ریچاردسن
۱۷۶	نظریه دوم: نظریه‌های پوتیتکا هاگت
۱۷۹	نظریه سوم: نظریه تعاملات مرزی مارتینز
۱۸۲	نظریه چهارم: نظریه هاوس
۱۸۴	نظریه پنجم: نظریه سافر

نظریه ششم: مدیریت مرزهای بلیک..... ۱۸۶

نظریه هفتم: نظریه نیومن..... ۱۸۹

دیدگاه هشتم: دیدگاه ژئوپلیتیکی به منابع جغرافیایی مشاجره..... ۱۹۲

دیدگاه نهم: شرایط ترسیم خط مرزی و مدیریت مرزها..... ۱۹۴

دیدگاه دهم: اختلاف سطح توسعه اقتصادی دو طرف مرز و کنترل مرزها..... ۱۹۷

دیدگاه یازدهم: تکامل مرزها مبتنی بر موقعیت آن‌ها..... ۱۹۹

دیدگاه دوازدهم: نوپایودن کشورها و کنترل و مدیریت مرزها..... ۲۰۰

دیدگاه سیزدهم: خلاف ۰.۰ زی..... ۲۰۶

دیدگاه چهاردهم: کنترل و مدیریت مرزها در حال بین المللی شدن..... ۲۰۷

دیدگاه پانزدهم: بررسی تمرکز مراکز مطالعات مرزی..... ۲۱۰

منابع..... ۲۱۹

الف) منابع فارسی..... ۲۱۹

ب) منابع لاتین..... ۲۲۶

پیشگفتار

رود هر بحث علمی در گام نخست نیازمند شناخت از طریق مطالعه مفاهیم، اصول، نظریه‌ها و دیدگاه‌های پایه و پایه‌ای در حوزه مطالعات آن می‌باشد. در این میان مطالعه مرزها نیز از این قاعده مستثنی نیست. برای اینکه بتوان به صورت نظام‌مند و منسجم در زمینه مرزها به تحقیق و تفسیر پرداخت و مسائل و مشکلات مرزی را حل و فصل کرد، و از فرصت‌ها و ظرفیت‌هایی که مرزها در اختیار قرار می‌دهند بهره برد، باید در گام نخست شناخت و درک لازم از آنها را در خود ایجاد کرد. بدون داشتن این درک و شناخت از مرزها، تحقیقات و تفسیرهای صورت گرفته در این حوزه فاقد اعتبار و بی‌فایده خواهد بود. این امر نیازمند انحراف کشیده شدن مطالعات را فراهم می‌آورند. باید توجه داشت، مرزها به عنوان واقعیت‌های اجتناب‌ناپذیر زندگی انسان‌ها، دارای جایگاه و اهمیت بالایی در زندگی روزمره ما هستند به نوعی که به صورت کلی می‌توان گفت جهان بدون مرز غیر قابل تصور بوده و جهانی آشفته است. هر چند بیشتر تمرکز مطالعات مرزی به مطالعات مرزهای ملی و تا حدی در دهه‌های اخیر مرزهای منطقه‌ای (مرز اتحادیه اروپا) محدود شده، سایر سطوح در نظر گرفته نمی‌شود با این وجود، این سطح از مطالعات مرزی نیز دارای کمبودها و کاستی‌های فراوانی به ویژه در کشور جمهوری اسلامی ایران است. ایران با دارا بودن مرزهای طولانی و همسایگان متعدد که مسائل مختلفی را برای کشور ایجاد کرده‌اند، نیازمند ایجاد زمینه‌های قوی و منسجم در مطالعات مرزی است. نگاهی گذرا به مقالات و پژوهش‌های صورت گرفته در عرصه مطالعات مرزی در کشور نشان دهنده آن است که این کارها فاقد ادبیات، اصول و نظریه‌های پایه‌ای و قوی در زمینه مرزها می‌باشند. بر این مبنا، برای اینکه بتوان به ادبیات اولیه و پایه‌ای نسبتاً درخور موضوع مطالعات مرزی دست یافت، نویسنده با توجه به مطالعاتی که در این حوزه تخصصی طی سال‌های گذشته داشته و از نظریات و راهنمایی‌های اساتید و صاحب‌نظران

برجسته در این زمینه بهره برده است، بر آن شده کتابی را با عنوان نگرشی نو به مطالعات مرزی که شامل مفاهیم، اصول و نظریه‌ها و دیدگاه‌های پایه‌ای در مطالعات مرزی است، تدوین نماید و استدلال‌ها و نظریه‌هایی که در طی این سال‌ها به آن رسیده است با نثری ساده و روان که به سادگی برای هر فردی در هر سطحی قابل درک باشد، ارائه دهد. برای دستیابی به این سادگی، سعی شده است که استدلال‌ها و برداشت‌ها بر مبنای نظر خود نویسند تدوین گردد. کتاب حاضر در قالب سه بخش به صورت ذیل تنظیم گردیده است:

بخش اول: مفاهیم پایه‌ای در مطالعات مرزی

بخش دوم: اصول پایه‌ای در مطالعات مرزی

بخش سوم: نظریه‌ها و دیدگاه‌های پایه‌ای در مطالعات مرزی

بخش اول: مفاهیم پایه‌ای در مطالعات مرزی

در این بخش از کتاب، حدود ۴۰ مفهوم پایه‌ای موجود است که در مطالعات مرزی با نثری ساده و قابل فهم برای افراد جهت بهره‌برداری و استفاده از آن‌ها در کارهای علمی یا عملی آورده شده است. در این بخش همچنین مفاهیم جدید در حوزه مطالعات مرزی در کنار مفاهیمی که تعریف روشنی از آنها وجود ندارد، بیان گردیده است.

بخش دوم: اصول پایه‌ای در مطالعات مرزی

در این بخش از کتاب، به صورت کلی هفده اصل از اصول پایه‌ای که هر محقق و پژوهشگر در مطالعات مرزی باید در گام نخست بدانند آورده شده است. تا افراد بتوانند با ذهنی باز وارد عرصه مطالعات مرزی شده و مسائل و مباحث جدید را بررسی و تولیدات علمی جدید (تکمیل کننده، اصلاحی، نوآورانه) در این حوزه ارائه نمایند. درک و شناخت این اصول به پژوهشگران و مسئولان حوزه مطالعات مرزی کمک می‌کند که در کنار ارتقاء سطح کارها، از دوباره کاری در این زمینه تا حد قابل توجهی کاسته شود.

بخش سوم: نظریه‌ها و دیدگاه‌های پایه‌ای در مطالعات مرزی

تحقیق و پژوهش‌های صورت گرفته در حوزه مطالعات مرزی از سوی صاحب‌نظران به یکسری نظریه‌ها و دیدگاه‌های اولیه و پایده‌ای رسیده است که مطالعه و در نظر گرفتن آنها قبل از ورود به کارهای علمی و اجرایی در حوزه مرزها می‌تواند تا حد قابل توجهی درک و فهم مسائل را راحت‌تر کرده و ارائه راه حل برای آنها را نیز سهل‌تر نماید. بر این مبنا، در این بخش از کتاب بازده نظریه و دیدگاه اولیه و پایه‌ای در زمینه مطالعات مرزی بیان شده است. البته باید توجه داشت که حدود نیمی از این نظریات بر مبنای کارها و تحقیقات نویسنده در حوزه مطالعات مرزی بار اولین بار مطرح و با عنوان دیدگاه بیان شده است.

امید است کتاب حاضر گامی مثبت جهت تقویت ادبیات موجود در زمینه مرزها و تلاش‌های صورت گرفته در این حوزه مطالعاتی باشد. نگارنده در طول این کتاب تلاش کرده است که مطالب و مباحث به صورت ساده و قابل فهم برای هر شخص با هر سطح علمی باشد، امید است که این روش ارزش علمی آن را کاهش نداده باشد و این سادگی زمینه جذابیت مطالعه در افراد در سطوح مختلف را در شرایط کاهش سطح مطالعه در کشور فراهم آورد. لازم به ذکر است که اشکال ترسیم شده در کتاب که دارای منبع نیستند ترسیم شده از سوی خود نگارنده است. در پایان نگارنده بر خود واجب می‌داند از همه کسانی که از مباحث، نظریات و مطالب آنها جهت تدوین این کتاب بهره برده شده است کمال تشکر و سپاس را داشته باشد. از آنجا که هر کار علمی در هر سطحی دارای نواقص و کاستی است، نیازمند نقد و بررسی خوانندگان محترم و نکته‌سنج است، تقاضا دارد که این نواقص و کاستی‌ها، از طریق پست الکترونیک (janparvar@um.ac.ir) جهت اصلاح در چاپ‌های بعدی به نویسنده ارسال نمایند.

با تشکر قراوان

دکتر محسن جان‌پرور

استادیار جغرافیای سیاسی دانشگاه فردوسی مشهد

مشهد- زمستان ۱۳۹۵